

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК 339.187.62 (575.1)

ҲАЗРАТҚУЛОВ ОДИЛБЕК ТУРСУНОВИЧ

**ЛИЗИНГ МУНОСАБАТЛАРИ ВА УЛАРНИ ҲУҚУҚИЙ
ТАРТИБГА СОЛИШ МУАММОЛАРИ**

12.00.03 – Фуқаролик ҳуқуқи; оила ҳуқуқи; фуқаролик жараёни;
халқаро хусусий ҳуқуқ

Юридик фанлари номзоди илмий даражасини
олиш учун ёзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

ТОШКЕНТ-2006

Диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент Давлат юридик институтининг "Халқаро хусусий ҳуқуқ" кафедрасида бажарилган.

Илмий раҳбар: юридик фанлари доктори
Гулямов Сайдилла Саидахрамович

Расмий оппонентлар: юридик фанлари доктори, профессор
Шодманов Фурқат Юсуфович

юридик фанлари номзоди
Норматов Нуритдин Соатмуродович

Етакчи ташкилот: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги
Республика юристлар малакасини ошириш
Маркази

Ҳимоя Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент Давлат юридик институти қошидаги юридик фанлари доктори (номзоди) илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д 016.15.02 рақамли Ихтисослашган кенгашнинг 2006 йил 15 ноябр куни соат 10⁰⁰ даги йиғилишида бўлиб ўтади (700047, Тошкент ш., Сайилгоҳ кўчаси, 35).

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент Давлат юридик институтининг кутубхонасида танишиш мумкин (700047, Тошкент ш., Сайилгоҳ кўчаси 35-уй).

Автореферат 2006 йил " 04 " октябрда тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш илмий
котиби, юридик фанлари номзоди

Гурбеков Тимур
Мырзалиевич

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришлар натижаси сифатида кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектлари фаолиятини янада ривожлантириш масалалари ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлашга қаратилган тадбирлар лизинг муносабатларини иқтисодиётга жорий этиш зарурлигини кун тартибига қўйди. Молиявий инқирозга учраган ёки айланма маблағи бўлмаган корхоналар лизинг орқали асосий ишлаб чиқариш воситаларини тездан янгилаш, замонавий технологияларни корхоналарга жорий этиш ва шу асосида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати ҳамда ҳажмини кескин оширади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов: "Биз янги иш бошлаётган тадбиркорларнинг ўз фаолияти учун зарур ускуна ва жиҳозлар сотиб олишга имкон берадиган лизинг тизимини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор бермоқдамиз", – деб бир неча марта таъкидлаб ўтган¹.

Лизинг ўтган киска муддат ичида республикаимиз иқтисодиётига ўз таъсирини ўтказа олди ва ҳозирда мазкур шартномавий муносабат орқали тадбиркорлик субъектларига тегишли тартибда техника ва технологиялар етказиб берилмоқда². Бироқ, ҳукумат томонидан лизинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга ва уни ривожлантиришга қаратилган шарт-шароитлар яратиб берилган бўлса-да, деҳқон-фермер хўжаликлари лизинг имкониятларидан лозим даражада фойдалана олишмаяпти. Лизинг компаниялари томонидан лизинг олувчилар талабларини тўлалигича қондира олмаслик ёки уларга ўта қиммат лизинг хизматларини таклиф этишлари бунинг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Шу билан бир қаторда лизинг шартномасини тузиш жараёнида шартнома субъектлари томонидан лизинг шартномасининг моҳиятини тўлиқ тушуниб етмаслик ва лизинг қонунчилигидаги ноаниқликларнинг мавжудлиги ёки қонундаги баъзи нормалар шартнома субъектлари ҳуқуқларини бир томонлама ҳимоя қилишга қаратилганлиги лизинг муносабатларининг янада тараққий этишига тўсқинлик қилмоқда. Натижада, республикаимиз вилоятларида фаолият олиб боровчи деҳқон, фермер хўжаликлари ва бошқа тадбиркорлик субъектларининг ўзлари учун қулай бўлган лизинг бозорига бўлган эътибори сусайиб бормоқда. Мисол учун деҳқон, фермер хўжалиқларини лизинг асосида техника билан таъминлаш бўйича давлатимиз томонидан яратилган имкониятлардан тўлиқ

¹ Қаранг: Каримов И.А. Ислохотлар стратегияси-мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришди". 2002 йил мамлакатни иқтисодий иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2003 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Миллий таълим. 21.02. 2003. - №3.

² Марказий Осиёда лизинг муносабатларини ривожлантириш бўйича лойиҳа гуруҳининг берган маълумотига кўра, Ўзбекистонда 2003 йилда амалга оширилган лизинг операцияларининг 75,2 фоизи қишлоқ хўжалиги техникасини, 9,6 фоизи ишлаб чиқариш ускуналарини, 3,9 фоизи йўловчи автотранспортини, 4,5 фоизи компьютер ва ташкилий техника анжомлари, 0,2 фоизи кўчмас мулкни, 0,9 фоизи тиббий ускуналарини ва 5,6 фоизи бошқа турдаги ускуналарни ташкил этади. Қаранг: "Обзор законодательства о лизинге в Центральной Азии" // Ж. Лизинг в Центральной Азии (IFC), 2004. - №5. -Б.78.

фойдаланмаслик оқибатида кейинги икки йил давомида Фаргона вилояти бўйича лизинг шартномаси орқали 85 та техника олган ҳолос³.

Шунинг учун ҳам Президент И.А.Каримов, лизинг фаолиятини ривожлантиришга қаратилган устувор йўналишлар ва микролизинг хизматларининг доирасини кенгайтириш хусусида ўз маърузаларида бир неча бор тўхталиб ўтган⁴. Бундай ҳолатнинг олдини олиш мақсадида иқтисодий ривожланган мамлакатлар лизинг амалиётини чуқур ўрганиш, лизинг бозорини янада ривожлантириш истикболларини белгилашга доир чора-тадбирлар ишлаб чиқиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда лизинг шартномаси ва мазкур шартномавий муносабатни илмий-назарий жиҳатдан ёритиб берувчи ҳуқуқий адабиётларнинг етарли даражада мавжуд эмаслиги ҳамда лизинг бозорини ривожланишига таъсир кўрсатувчи концепция яратиш заруратининг мавжудлиги мавзу юзасидан атрофлича тадқиқот олиб боришни тақозо этади. Бундан ташқари, лизинг шартномасини ҳуқуқий тартибга солувчи миллий қонунчиликни халқаро конвенция нормалари билан уйғунлаштириш ва ривожланган давлатлар қонунчилигини таҳлил этиш орқали уларнинг ижобий натижаларини Ўзбекистон лизинг амалиётига тадбиқ этиш лозим.

Шу боис, мамлакатнинг инвестицион кўркамлигини ошириш ҳамда лизинг муносабатлари субъектлари ҳуқуқларини ҳар тарафлама ҳимоя қилиш учун Ўзбекистон Республикасининг лизинг тўғрисидаги қонунчилигини ислоҳ этиш зарур. Ўзбекистон Республикасида лизинг соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш назарияси ва амалиётида муайян бўшлиқлар ҳамда мунозарали масалаларнинг мавжудлиги диссертация мавзусининг назарий ва амалий жиҳатдан долзарб эканлигидан далолат беради.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Хорижий мамлакатларда, хусусан, АҚШ, Англия, Япония ва Европа иттифоқидаги мамлакатларда лизинг муносабатларининг ривожланиш тарихи бир неча асрлардан буён ўрганиб келинмоқда. Мазкур давлатларнинг олимлари лизинг муносабатларидаги муаммоларни комплекс тарзда ўрганишга алоҳида эътибор қаратишган. Улардан куйидаги ҳуқуқшунос олимларни келтиришимиз мумкин: Barbara B.Low, Derek R.Soper, Ewen Cameron, Howard E.Kane, M.Giovanoli, Peter A.Levy, Richard F.Vancil, Richard

³ Қаранг: Каримов И.А. Эл-юрт ташвиши билан яшаш ва ишлаш-асосий мезон. Халқ депутатлари Фаргона вилоят кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи. 16.10.2004. - №216 (3491). - 2 б.

⁴ Қаранг: "Бугун республикамизда бор-йўғи ўн иккита лизинг ташкилоти тузилганига, амалда уларнинг фақат тўрттаси лизинг фаолияти билан шуғулланаётганига нима деса бўлади? 1999 йилда лизинг компаниялари орқали атиги 20 та лойиҳа амалга оширилгани, инвестициянинг умумий ҳажмида лизинг салмоғининг мутлақо камлиги билан қандай муроа қилиш мумкин?". Президент И.А.Каримовнинг 1999 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2000 йилда иқтисодий эркинлаштириш ҳамда ислохотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "2005 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2006 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишлари тўғрисида"ги мажлис қарори // Халқ сўзи. 15.03.2006. - №31 (3830). - 1, 2 б.

M.Contino., Robert M.Munro, Thomas H.Fraerman, Frank J.Fabozzi⁵ ва бошқалар.

МДХ давлатларида ҳам лизинг муаммоларига бағишланган махсус адабиётлар босқичма-босқич кўпайиб бормоқда. Хусусан, Витрянский В.В., Газман В., Груздева А.А., Кабатова Е.В., Комаров В., Коннова Т.А., Кукушкин В.М., Лисименко И.Г., Решетник И.А., Суханов Е.А., Харитонов Ю.С., Шаталов С.С. ва бошқалар лизинг муносабатларига доир муаммолар устида илмий-тадқиқот ишларини олиб боришган⁶.

Хусусан, О.Е.Блинковнинг номзодлик диссертацияси кўчмас мулк лизингини ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган⁷. Л.Ю.Василевская Германия ва Россия давлатлари лизинг тажрибасининг қиёсий тақлили устида тадқиқот олиб борган⁸.

Ўзбекистонда мазкур муаммонинг турли жиҳатларига етарли даражада эътибор қаратилмаган. Мавзуга доир чиқарилган адабиётларни икки йўналишга, яъни иқтисодий ва юридик тадқиқотлар натижасида олинган адабиётларга ажратиш мумкин. Биринчи йўналиш бўйича Собиров О.Ш., Кулжонов О.М., Ғозибеков Д.Ғ. ва бошқа муаллифларнинг ишларини келтиришимиз мумкин⁹.

Лизинг муносабатларининг ҳуқуқий жиҳатларига миллий цивилист олимлардан Ш.М.Асъянов, И.Анортоев, С.Б.Бобокулов, С.С.Гулямов, И.Б.Зокиров, Н.С.Норматов, Ф.Х.Отахонов, Х.Р.Раҳмонқулов, Ш.Н.Рўзиназаров, Ф.Ю.Шодманов, Ш.Ш.Шорахметов, М.Х.Боротов ва бошқалар ўз эътиборларини қаратишган¹⁰.

⁵ Қаранг: Barbara B.Low. Leasing Sourcebook, The Directory of the U.S. Capital Equipment Leasing Industry. – Cleveland, Ohio: –1994., Derek R.Soper, Robert M.Munro, Ewen Cameron. The Leasing handbook. – London: Sweet & Maxwell, 1993., Richard F.Vancil. Leasing of Industrial Equipment. – New York: Norton, 1963. – 389 p., Giovanoli M. Le credit-bail (leasing) en Europe: developpement et nature juridique. – Paris: –1980., Richard M.Contino. Negotiating Business Equipment Leases-Insider Strategies For Getting the Best Deal. – New York: McGraw-Hill, 1995., Howard E.Kane., Peter A.Levy, Thomas H.Fraerman. Illinois Real Estate Leasing Forms: Practice // Publisher: LEXIS Law Pub. Date: January. –1994., Frank J.Fabozzi. Equipment Leasing. – New York: Dow-Jones, 1997. –132 p.

⁶ Қаранг: Витрянский В.В. Договор аренды и её виды: прокат, фрахтование на время, аренда зданий, сооружений и предприятий, лизинг. – М.: Статут, 1999., Груздева А.А. Лизинг в гражданском праве России: Автореф. дис... канд. юр. наук. – Саратов, 2000. – 36 с., Кабатова Е.В. Лизинг: правовое регулирование, практика. – М.: Инфра-М, 1998., Комаров В. Инвестиции и лизинг в СНГ. – М.: Финансы и статистика, 2001., Коннова Т.А. Финансовая аренда (лизинг) // Гражданское право. Часть вторая: Учебник / Под общ. ред. А.Г. Калпина. – М.: Инфра-М, 2000., Кукушкин В.М. Правовое регулирование лизинговых отношений в Российской Федерации. Автореф. дис... канд. юр. наук. – Екатеринбург: 2005. – 24 с., Лисименко И.Г. Договор лизинга в российском гражданском праве: Автореф. дис... канд. юр. наук. – Волгоград: 1999., Решетник И.А. Гражданско-правовое регулирование лизингов Российской Федерации: Дис. канд. юрид. наук. – Пермь: –1998., Харитонов Ю.С. Финансовая аренда (лизинг). – М.: Законодательство, 1998. – 224 с., Шаталов С.С. Новая концепция юридической природы лизинговых отношений // Ж. Юрист, 2001. №1.

⁷ Қаранг: Блинков О.Е. Правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) недвижимости: Автореф. дис... канд. юр. наук. – Рязань: 2000. – 33 с.

⁸ Қаранг: Василевская Л.Ю. Лизинг в Германии и России: опыт сравнительного правового исследования. Автореф. дис... канд. юр. наук. – М.: МГУ, 2002. – 25 с.

⁹ Қаранг: Д.Ғ.Ғозибеков, О.Ш.Собиров, А.Ғ.Мўминов, О.М.Кулжонов. Лизинг муносабатлари назарияси ва амалиёти. – Т.: Fan va tehnologiya, 2004.

¹⁰ Қаранг: Асъянов Ш.М. Лизинг - особый вид договора имущественного найма. – Т.: Эволюция договорного права, 1997., Бобокулов С.Б. Лизинг шартномасини ҳуқуқий тартибга солишнинг баъзи бир жиҳатлари // Ж. Давлат ва ҳуқуқ, 2000. №4., Гулямов С.С. Халқаро савдо ҳуқуқи. – Т.: Шарқ, 2002., Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. –Т.: Адолат, 1996.

Жумладан, Р.Ж.Рўзиев ўз илмий ишларида лизинг (молия ижараси) шартномасининг фуқаролик-ҳуқуқий жиҳатларини ўрганган ҳамда қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан қатор таклиф ва тавсиялар ишлаб чиққан¹¹. Профессор М.Б.Усмоновнинг тадқиқотлари кишлоқ хўжалигида ижара муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг назарий муаммоларига бағишланган¹².

Бироқ, мазкур тадқиқотларда муаммонинг айрим жиҳатлари таҳлил этилганлиги боис, ҳозирга қадар миллий юриспруденцияда лизинг муносабатларининг барча томонлари атрофлича ўрганилмасдан келмоқда.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация ишининг мавзуси Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент Давлат юридик институтининг илмий-тадқиқот ишлари режасига киритилган. Диссертация мавзуси Тошкент Давлат юридик институти Илмий Кенгашининг 2005 йил 28 июндаги мажлисининг 22-сонли баённомаси билан тасдиқланган.

Тадқиқот мақсади. Ўзбекистонда бозор муносабатлари шароитида лизинг шартномасининг тушунчаси ва мазмуни, шартномавий муносабатлар тизимида лизинг шартномасининг хусусиятларини очиб бериш, шартнома субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид асосларни ўрганиш, бу борада қонунни қўллаш амалиётини илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиш ва суд амалиётини такомиллаштиришга қаратилган ҳулосалар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари. Тадқиқот мақсадидан келиб чиққан ҳолда куйидаги вазифалар белгиланди:

- лизинг муносабатларининг ривожланиши ва унинг ҳуқуқий асосларини ўрганиш;
- лизинг шартномаси субъектларининг шартномада тугган ўрни ва улар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларни илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиш;
- лизинг муносабатларини тартибга солувчи қонунчиликни таҳлил этиш ва ундаги ҳуқуқий бўшлиқларни тўлдиришга оид амалий таклифлар бериш;
- лизинг муносабатларидаги коллизия масалаларга халқаро ҳусусий ҳуқуқ нормаларининг таъсири ва бирхиллаштириш асосларини тадқиқ этиш;
- лизинг шартномасини тартибга солувчи халқаро конвенциялар ҳамда чет эл қонунчилигини ўрганиш ва миллий қонунчилик билан қиёсий таҳлилин амалга ошириш;
- лизинг шартномасини фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимида тугган ўрнини илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиш;
- лизинг шартномасида белгиланган мажбуриятларини бажармаганлик учун тарафларнинг жавобгарлик масалаларига оид нормаларни янада

¹¹ Қаранг: Рўзиев Р.Ж. Лизинг шартномаси. –Т.: Адолат, 2002., Рўзиев Р.Ж. Договорно-правовые проблемы имущественного найма в условиях рыночной экономики. Автореф. дис... док. юр. наук. –Т.: ТГЮИ, 2002. – 48 с.

¹² Қаранг: Усмонов М.Б. Кишлоқ хўжалигида ижара (ҳуқуқий масалалар). – Т.: ТДЮИ, 2005. –184 б.

такомиллаштириш юзасидан тегишли тавсиялар ишлаб чиқиш.

Илмий янгилиги. Диссертацияда илк бор монографик тарзда фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимида лизинг шартномасининг юридик табиати, тушунчаси, субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ бўлган муаммолар илмий ва амалий жиҳатдан комплекс тарзда тадқиқ этилди.

Шунингдек, тадқиқотнинг янгилиги кенг доирадаги муаммоларнинг ўрганилганлиги ҳамда муаллиф томонидан лизинг соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш бўйича илмий асосланган ва муҳим амалий аҳамият касб этувчи таклифлар киритилганлиги билан белгиланади.

Пировардида, амалга оширилган тадқиқот натижаси ўлароқ, химояга илмий ва амалий аҳамиятга эга бўлган қуйидаги таклифлар тақдим этилади:

1. Лизинг муносабатларининг тарихий ҳуқуқий ривожланиши тўрт босқичга ажратилди ва ҳуқуқий жиҳатлари ўрганилди. Унга кўра, мазкур муносабатнинг биринчи босқичи – маълум бир меҳнат қуролини сотиб олмасдан туриб, ундан фойдланилганлик учун белгиланган тўловни амалга ошириш ғояси вужудга келиши билан боғлиқлиги тавсифланади; иккинчи босқич – лизинг муносабатларининг асосий тараққиёти Рим ҳуқуқида мулк ҳуқуқисиз ашёларга эғалик қилиш институтининг пайдо бўлиши билан боғлиқ; учинчи босқич – ижара ва олди-сотди шартномасининг элементларидан ташкил топган ҳозирги лизинг муносабатларини тартибга солувчи шартномавий-ҳуқуқий институтнинг вужудга келиши; тўртинчи босқич – халқаро лизинг муносабатларини тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларни яратилиши.

2. Лизинг шартномасини шартноманинг уч тарафлама шартнома деб ҳисобловчи олимларнинг қарашларида бир қатор камчиликлар мавжудлиги илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинди. Унга кўра, лизинг шартномасини уч тарафлама шартнома деб тан олишга етарли асосларнинг мавжуд эмаслиги, хусусан тарафлар ўртасида мажбуриятларнинг тенг тақсимланмаганлиги ва бу ҳолат шартнома тузиш тамойилларига зид келишлиги асослаб берилди.

3. Тадқиқот натижаларига асосан лизинг шартномасига нисбатан илмий доктринал таъриф ишлаб чиқилди, унга кўра: "лизинг шартномаси – ижара шартномаси ва олди-сотди шартномаси элементларидан таркиб топган лизинг муносабатлари субъектлари ўртасида тузиладиган аралаш шартномадир".

4. Лизинг шартномасининг "ўзига хос" хусусиятларини ҳисобга олган ва шу хусусиятлари орқали лизинг шартномасини шартноманинг алоҳида тури деб ҳисобловчи тадқиқотчиларнинг қарашларида етарли асослар мавжуд эмаслиги диссертацияда илмий-назарий жиҳатдан исботлаб берилди.

5. Ишда лизинг муносабатларини тартибга солувчи миллий ва хориж қонунчилигини қиёсий таҳлили амалга оширилди. Тадқиқот натижалари лизинг қонунчилигида шартнома субъектларининг "резидентлик" ва "норезидентлик" категориясига аниқлик киритилиши келажакда мазкур

шартномавий муносабатнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши илмий асослантирилди.

6. Лизинг муносабатларининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи бир неча омиллар атрофлича таҳлил қилинди. Улардан солиқ органлари томонидан нотўғри солиқ сиёсатини қўллаш ва республикада лизинг муносабатларидаги монополь лизинг компанияларнинг мавжудлиги ҳамда хусусий лизинг компанияларининг етарли эмаслиги асослаб берилди. Шунингдек, ишлаб чиқарувчи корхоналар қошида ихтисослашган лизинг компанияларини ташкил этиш ва уларнинг истиқболлари хусусида чоратадбирлар ишлаб чиқиш тўғрисида таклифлар берилди.

7. Махсус лизинг компанияларига нисбатан меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда фаолият олиб боришлари учун тегишли органлардан рухсатнома олиш мезони аниқ белгилаб қўйилмаган. Шунинг учун лизинг субъектларини икки гуруҳга бўлиб, яъни банк ва банк тизимига кирувчи молиявий ташкилотлар банк фаолияти учун олинган лицензия орқали лизинг билан шуғулланиши, махсус лизинг компаниялари эса тегишли тартибда лицензиялаш тўғрисидаги норма лизинг қонунчилигига ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг "Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати тўғрисида"ги 2001 йил 12 майдаги 222-П-сонли қарориди аниқ белгилаб қўйиш зарурияти кўрсатилди.

8. Ривожланган давлатларнинг лизинг амалиётида хизмат кўрсатувчи фирмалар ва брокерлик ташкилотлари ҳам лизинг берувчи субъект сифатида тан олинади. Диссертант фикрича қуйидаги асосларга кўра хизмат кўрсатувчи фирма ва брокерлик ташкилотлари лизинг муносабатларининг субъектлари бўла олмайди. Яъни, улар келишилган ҳақ эвазига ускуналар ишлаб чиқарувчиларнинг агенти сифатида иштирок этади, буюртмага асосан лизингнинг қулай шартларини кидиради, лизинг олувчи билан лизинг берувчини бир битимга келишига кўмаклашади. Бу ҳолатда брокерлик фирмалари лизинг муносабатларининг иштирокчиси бўлмай, балки воситачилик вазифасини бажаради.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти шу билан белгиланадики, унда билдирилган таклифлар, умумлаштирилган ҳулосалар, лизинг муносабатларини тартибга солувчи лизинг қонунчилигини янада такомиллаштиришда қўлланилиши мумкин. Шунингдек, диссертациядаги таклиф ва ҳулосалардан фуқаролик ҳуқуқи, шартнома ҳуқуқи, мажбурият ҳуқуқи фани бўйича дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва намунавий ўқув дастурларда кўрсатилган мавзуларни ёритишда, келажакда шартномавий муносабатлар бўйича олиб борилиши режалаштирилган илмий-тадқиқот ишларида ҳам фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот натижаларидан Тошкент Давлат юридик институти ва М.Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университетида ўтиладиган "Фуқаролик ҳуқуқи", "Халқаро хусусий ҳуқуқ", "Мажбурият ҳуқуқи" ҳамда "Шартнома ҳуқуқи" фанларининг ўқув жараёнларида фойдаланилди. Шунингдек, лизинг муносабатларини тартибга

солишга доир фуқаролик қонунчилиги нормаларини такомиллаштириш мақсадида ишдаги айрим таклиф ва хулосалар Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига тақдим этилган.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертация Тошкент Давлат юридик институтининг "Халқаро хусусий ҳуқуқ" кафедрасида бажарилган ва кафедра мажлисида муҳокама қилинган (05.10.2005 й. ва 20.04.2006 й.). Диссертация кўлэмаси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институтининг илмий-назарий кенгашида (22.05.2006 й.) ҳамда ТДЮИ фуқаролик ҳуқуқи фанлари бўйича Муаммовий кенгашида муҳокамадан ўтган (18.06.2006 й.).

Бундан ташқари, муаллифнинг тадқиқот натижасида олган таклиф ва хулосалари халқаро миқёсда ўтказилган қуйидаги илмий-амалий конференцияларда жамоатчилик ҳукмига ҳавола қилинган: "Гармонизация законодательства Республики Узбекистан и Европейского союза" мавзусидаги (Тошкент, 2004), "Фуқаролик қонунчилиги: муаммо ва ечимлари" мавзусидаги (Тошкент, 2004), "Фуқаролик қонунчилигининг долзарб муаммолари" мавзусидаги (Тошкент, 2005) ва бошқалар.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертациянинг асосий мазмуни ва хулосалари муаллифнинг 16 та илмий ишида ўз ифодасини топган бўлиб, шулардан 10 таси илмий мақола, 6 таси илмий тўпламлардаги тезислардан иборат.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Тадқиқотнинг мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан бўлиб, мавзуни ўрганиш мантигига мос келади. Диссертация 150 бетдан иборат бўлиб, у кириш, етти параграфни ўз ичига олган уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатини ташкил қилади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ишнинг кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги асослаб берилган, тадқиқ этилаётган муаммонинг ўрганилганлик даражаси очиб берилган, унинг мақсад ва вазифалари, илмий янгилиги ва химояга олиб чиқиляётган асосий хулосалар, тавсия ва қоидалар шакиллантирилган, шунингдек, диссертациянинг илмий ва амалий аҳамияти асослаб берилган.

Диссертациянинг биринчи боби "**Молиявий лизинг – ҳуқуқий муносабатларнинг объекти сифатида**" деб номланиб, унда лизинг шартномаси тушунчаси ва ривожланишининг тарихий жиҳатлари ҳамда молиявий лизинг шартномаси шартноманинг алоҳида тури сифатидаги масалалар илмий таҳлил этилган.

Диссертант ишда лизинг муносабатларининг ҳуқуқий масалаларига эътибор қаратиб, уни алоҳида иқтисодий муносабатлардан ажратган ҳолда илмий таҳлил этади. Лизинг шартномаси ижара шартномасини бир тури сифатида эътироф этилса-да, лекин лизинг ўз хусусиятларига кўра ижара

шартномасидан қуйидаги фарқлари билан ажралиб туради: шартнома предмети ва сотувчисини лизинг олувчининг ўзи танлайди; мол-мулкдан фақатгина тadbиркорлик мақсадида фойдаланилади; лизинг олувчи лизинг мулкидан бўнак тўламасдан туриб эгалик қилади ва фойдаланади; шартнома муддати тугагач, лизинг объекти лизинг олувчининг мулки бўлиб ўтади.

Лизинг билан боғлиқ бўлган барча иктисодий-ҳуқуқий муносабатлар тарихини ўрганган олимлар, ушбу муносабатлар ривожланишининг янги даврига тааллуқлидир¹³, деб ҳисоблашади. Лекин тадқиқотчи мазкур фикрларга эътироз билдириб, тарихий манбаларга асосланган ҳолда ижара муносабатларининг ривожланиши ва натижада лизинг шартномасининг хусусиятлари, белгилари қадимги даврлардан мавжудлиги тўғрисидаги бир неча ёндашувларни таҳлил қилади¹⁴. Шу маънода тадқиқотчи лизинг муносабатлари вужудга келишини қуйидагича босқичларга бўлган ҳолда ўрганишни лозим топади:

биринчи босқич, яъни ўз навбатида маълум бир меҳнат қуроллини сотиб олмасдан туриб, ундан бадал тўлови тўлаган ҳолда фойдаланиш ғоясининг пайдо бўлиши лизинг белгиларини вужудга келиши билан тавсифланади. Лизинг битими моҳиятини очиб берувчи биринчи таърифни Аристотелнинг "Реторика" асарида учратиш мумкин. Яъни, унда: "Бойлик – хусусий мулк ҳуқуқига эга бўлишда эмас, балки ундан фойдаланишдан иборат бўлади"¹⁵, дейилган. Уларнинг қарашларида даромад олиш учун қандайдир мулкни хусусий қилиб олиш шарт эмас, балки ундан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиш ва натижада даромад олиш етарли, деган ҳулосага келишган.

Иккинчи босқич, лизинг муносабатларининг тараққиёти Рим ҳуқуқида мулк ҳуқуқисиз ашёларга эгалик қилиш институтининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Юстиниан I институцияларида лизинг муносабатларининг асосий ғояси илгари сурилган. Қадимги Римда ўзганинг ашёси ва мулкидан умрбод фойдаланиш ҳамда яроқли ҳолатда сақланишини таъминлаш "узуфрукт" деб аталган. Узуфрукт бошқалар ашёсидан фойдаланишнинг классик шакли ҳисобланиб, Раул бу ҳақида: "Узуфрукт – бу ўзгалар нарчасидан фойдаланиш, ундан фойда ва ҳосил ундириб олишдир"¹⁶, – деган таърифни беради. Шунинг учун ҳам цивилист олимлар Рим ҳуқуқида маълум ашёга мулк ҳуқуқисиз эгалик қилиш билан боғлиқ мулкӣ муносабатлар мажмуи мавжуд эканлиги ва мазкур муносабатлар ўзида лизинг белгилари

¹³ Қаранг: Michael G.Treitel. The law of contract. – London.: Sweet & Maxwell, 1995. – 136 p.

¹⁴ Қаранг: Биринчи ёндашув, лизингнинг дегизи Шумер ва Икки дарё оралиғининг бошқа халқларига бориб тақалуви мовиллаштиришнинг қадимий шаклларидан бири сифатида асослайди. // Derek R.Soper, Robert M.Munro, Ewen Cameron. The Leasing handbook. – London.: Sweet & Maxwell, 1993. – 365 p. Иккинчи ёндашув, "лизинг" сўзи XIX асрнинг охири яъни 1877 йил "Bell" телефон компаниясининг ўз аппаратларини сотмаслик ёки вақтинча фойдаланишга бериш тўғрисидаги қароридан сўнг кенг фойдаланганлик фактига ҳамда 1952 йилги лизинг муносабатига ихтисослаштирилган Сан-Францискодаги "United States Leasing Corporation" компаниясини ташкил этилиши билан боғлайдилар.//Lessons of experience series: leasing in emerging markets. The World Bank. – Washington, 1996. – 63 p. Учинчи ёндашув, лизинг тарихининг ҳозирги кундаги тушуновчаси 1877 ёки 1952 йилдан бошланганлиги ҳақидаги алоҳида фикрлар мавжуд. Лекин ижара муносабатлари тарихининг оммавий муносабатларнинг сифат ўзгариши натижасида ҳуқуқда янги ҳодисаларни вужудга келтиришнинг мисоли сифатида кўриб чиқиб зарур ҳисобланади // Внукова Н.Н., Ольховиков О.В. Мир лизинга. – Харьков.: Основа, 1994. – 224 с.

¹⁵ Қаранг: Ануфриева Л.П. Международное частное право. Особенная часть. Том 2. – М.: Бек, 2000. – 296 с.

¹⁶ Қаранг: Шомухамедова З.Ш. Рим хусусий ҳуқуқи. – Т.: Консәудитинформ, 2002. – 82 б.

мужассамлашганидан далолат беради.

Учинчи босқич, лизинг — янги ишлаб чиқарилган қимматли техникаларга эга бўлиш ва техник ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишнинг ягона усули бўлиб кўринади. XIX асрнинг бошида иқтисодий инқирозлар натижаси ва дунёда саноатнинг ривожланиши лизинг фаолияти билан шуғулланувчи махсус компанияларнинг вужудга келишига сабаб бўлади¹⁷. Бу босқичда лизинг компаниялари ва миқозлар ўртасида тузилган шартноманинг муддати тугаши билан фойдаланувчи мулкни сотиб олиши қойдаси белгиланган эди. Шартномага мазкур қойданинг киритилиши мулкка нисбатан хўжасизларча муносабатда бўлишнинг олдини олди. Натижада бундай келишувлар ижара ва олди-сотди шартномаси бирикмасини ташкил этиб, лизинг муносабатларини тартибга солувчи шартномавий-ҳуқуқий институтнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Тўртинчи босқич, асосий фаолияти лизинг билан боғлиқ бўлган ташкилотларнинг пайдо бўлиши ҳамда лизинг муносабатларини мустақил соҳа сифатида ажралиши билан тавсифланади. Хусусан, мазкур босқич ҳар бир давлатнинг қонун ва қонуности нормаларини яратилиши билан ажралиб туради. Бунда миллий лизинг компанияларнинг ташкил этилиши ва лизинг ҳуқуқ ижодкорлигининг вужудга келиши ижобий натижа сифатида баҳоланади. Шунингдек, лизинг муносабатларини тартибга солувчи халқаро Оттава (УНИДРУА) конвенциясининг қабул қилиниши давлатлар қонунчилигидаги коллизияларни бартараф этилиши ва лизинг тўғрисидаги нормаларни бириктиришга ёрдам берди.

Диссертант томонидан лизинг шартномаси шартноманинг алоҳида тури сифатидаги масалаларни ва цивилист олимларнинг бу борадаги фикрларини илмий таҳлил қилинади. Ишда лизинг шартномасини шартноманинг мустақил бир тури деб ҳисобловчи цивилист олимларнинг назарий таълимотлари бир қатор камчиликлардан холи эмаслиги кўрсатиб ўтилган. Лизинг шартномасининг моҳияти учта субъектнинг, яъни маълум бир мулкни лизинг берувчи, иккинчи шахс сотувчидан, учинчи шахс лизинг олувчига ҳақ эвазига фойдаланишга бериш муносабатларидан келиб чиқадиган ҳуқуқий мажбуриятлардан иборат бўлади. Диссертант лизинг шартномасини уч тарафлама шартнома эмас, балки мустақил икки шартнома асосида, хусусан ижара ва олди-сотди шартномасининг йиғиндисидан вужудга келадиган муносабат деб ҳисоблайди. Лизинг шартномасини шартноманинг мустақил тури деб ҳисоблаш учун зарур назарий асослар етарли эмас. Нафақат Фуқаролик кодекси ва жорий қонунчилик, балки МДҲ цивилист олимлари (Козырь О.М., Маковского А.Л., Хохлова С.А.) ҳам молиявий лизинг ижара институтининг бир тури деб ҳисоблашади. Шунингдек, лизинг шартномасини лизинг берувчи ва лизинг олувчи ўртасида тузиладиган ҳамда мазкур шартномавий муносабатга олди-сотди шартномаси асосида сотувчи жалб қилинадиган аралаш шартномалар бирикмаси деб эътироф этиш мумкин. Р.Ж.Рўзиевнинг фикрича, лизинг

¹⁷ Қарант: Хойер В. Как делать бизнес в Европе. — М.: Прогресс, 1990. — 15 с.

муносабатларида олди-сотди шартномаси зарурий элемент ҳисобланади ва лизинг операцияларини амалга оширишга у бевосита хизмат қилади¹⁸. Р.О.Халфина эса, шартномада тарафларнинг хохиш-иродасидан ташқари уларнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳам акс эттирилган бўлиши кераклиги хусусида тўхталлади. Тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари гарчанд турли бўлса ҳам, бироқ улар ўзаро шартномада келишилган ҳамда шартнома асосида биргаликда эришиладиган ягона ҳуқуқий натижа бериши лозим¹⁹. Лизинг берувчи лизинг олувчи олдида лизинг объекти юзасидан жавобгар бўлмайди, лизинг объекти сотувчиси ва лизинг объектининг ўзи лизинг берувчи томонидан танланган ҳамда лизинг олувчи шу туфайли зарар кўрганлиги исботланган ҳоллар бундан мустасно²⁰. Лизинг шартномасида иштирак этаётган тарафларнинг бир-бирига бўлган муносабатларда тенг ҳуқуқлилиги юқоридаги нормада умуман кўринмайди. Лизинг муносабатларида лизинг берувчи, лизинг олувчи ва сотувчининг биргаликда эришадиган умумий мақсади мавжуд эмас. Олди-сотди шартномаси орқали етказиб берилган лизинг предметини нима мақсадда фойдаланиш сотувчи учун ҳеч қандай аҳамият касб этмайди, фақат ишлаб чиқарган маҳсулотларини ўтказишдан манфаатдор.

Шу билан бир қаторда, лизинг шартномаси асосида лизингга олинаётган лизинг предмети қай тартибда лизинг берувчининг хусусий мулкига айланганлиги лизинг олувчи учун ҳам аҳамият касб этмайди. Шартноманинг мақсади эса ҳар икки тараф учун умумий бўлиб, тарафларнинг ҳар қайсиси шартноманинг барча кўрсаткичларини бажаришдан иборат бўлиши²¹ лозим. Диссертантнинг фикрича, лизинг муносабатларининг ривожланиши шартнома тарафларига боғлиқ бўлиб, лизинг шартномасида тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўғри белгилаш орқали муаммоларнинг олди олинади. Натижада ҳуқуқ ижодкорлигининг ривожланишига ва лизинг шартномасидан келиб чиқадиган зиддиятларни бартараф этишга қаратилган меъёрларнинг яратилишига олиб келади.

Диссертациянинг иккинчи боби **"Халқаро ҳуқуқий муносабатларда лизинг шартномаси"** деб номланган бўлиб, унда лизинг шартномасининг халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солиниши ҳамда лизинг муносабатларини тартибга солувчи миллий ва хориж қонунчилигининг қиёсий таҳлили амалга оширилган.

Диссертант иқтисодий ривожланган мамлакатлар лизинг амалиётини ўрганган ҳолда, уларнинг лизинг фаолиятидаги ижобий хусусиятларини илмий таҳлил этади. Ишда хорижий давлатларнинг лизинг қонунчилиги ўрганилади, унда аксарият мамлакатларда лизинг шартномаси юзасидан махсус қонунлар қабул қилинганлиги ва мазкур муносабат кодификацион

¹⁸ Қаранг: Р.Ж.Рўзиев. Лизинг шартномаси. –Т.: Адолат, 2002. - 29 б.

¹⁹ Қаранг: Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. – М.: АН СССР, 1952. - 50 с.

²⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг "Лизинг тўғрисида"ги қонуни. – Т.: Адолат, 1999. 111-б

²¹ Қаранг: Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик ҳуқуқи. – Т.: Адолат, 1996. - 282 б.

конун ҳужжатларга тегишли нормаларни киритиш йўли билан тартибга солиниши кўрсатилган. АҚШ Ягона Савдо кодексига асосан молиявий лизинг шартномаси қуйидаги талабларга жавоб бериши керак, яъни: лизинг олувчи мулкни ёки унга эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳуқуқларига эга бўлганлиги тўғрисидаги лизинг берувчи ҳамда сотувчи ўртасида тузилган олди-сотди шартномаси нусхасини лизинг шартномаси имзолагунга қадар олиши; лизинг берувчи томонидан мулкни ёки унга эгалик қилиш ва фойдаланиш тўғрисидаги ҳуқуқларини кимга тегишлилигини муҳим шарт сифатида шартномага киритиши ҳамда шартномани тасдиқлаб бериши лозим²².

Қвебек Гражданлик кодекси эса лизинг шартномасини фуқаролик-ҳуқуқий шартноманинг алоҳида бир тури сифатида эътироф этса²³, континентал ҳуқуқ тизими амалда бўлган бошқа кўпгина мамлакатларда лизинг муносабатларини тартибга солувчи махсус қонунлар ижаранинг бир тури сифатида баҳолайди. Баъзи тадқиқотчилар томонидан илгари сурилган лизинг шартномасини уч томонлама битим деб тан олиш, барча шартномавий муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқларини таъминлашга ва уларнинг ўз мажбуриятларини тегишли даражада амалга оширишга ёрдамлашди²⁴. Мазкур тадқиқотчилар қуйидаги икки принципаал ёндашувлардан келиб чиққанликларини таъкидлаш лозим: биринчидан, бунда битимнинг ташаббусқори сифатида фойдаланувчига алоҳида эътибор қаратилади. Лизинг олувчи шартноманинг фаол иштирокчиси ҳисобланса, бунга қарама-карши равишда лизинг берувчи пассив томон бўлиб кўринадиди ҳамда ушбу муносабатни молиялаштирадиди ва бу масала юзасидан жавоб беради; иккинчидан, лизинг шартномасининг муддати лизинг олувчига жиҳозларга сарфлаган сармоясини қайтариб олиш имконини бериши лозим. Оддий қилиб айтганда, лизинг шартномасининг муддати тахминан усқуналарнинг амортизация муддатига тенг бўлиши керак.

Тадқиқот натижалари орқали халқаро қўламда лизинг шартномаси тарафларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисидаги масалаларга ҳам ойдинлик киритилган. Унда лизинг шартномасини рўйхатдан ўтказиш, усқуналарни ҳақиқий эгаси ҳақида учинчи шахсларни хабардор этиш, лизинг олувчи банкрот бўлганида унинг кредиторлари билан лизинг берувчининг ўзаро муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш каби ҳуқуқий муаммолар ёритилган. Лизинг олувчи банкрот бўлганида ва лизинг мулкни бошқа шахсга сотиш ҳолатларида, мулкнинг ҳақиқий эгаси тўғрисида учинчи шахсларни, биринчи навбатда лизинг олувчининг кредиторларини хабардор қилиш мураккаблигини қуйидаги ҳолатда кўриш мумкин. Биринчи ҳолатда,

²² Масалан, АҚШ Ягона Савдо кодексининг 2А-103-моддаси 1 "g" бандида молиявий лизинг тушунчасига аниқлик киритилганлиги, унга кўра лизинг берувчи молиявий лизинг шартномаси предмети ҳисобланган мулкни ўзи танламай, балки мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқини сотиб олиш тартиби белгиланган. Қаранг: Едиобразный торговый кодекс США (Пер. с англ.) Серия - Современное зарубежное и международное частное право. - М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. - 107 с.

²³ Қаранг: Гражданский кодекс Квебека. - М.: Статут, 1999. - 81 с.

²⁴ Қаранг: Колесинский А. Международная унификация финансового лизинга // Ж. Международного права и международных отношений. - 2001. - №4. - С.16.

англо-саксон ва континентал ҳуқуқ амалда бўлган давлатларда қарама-қарши тамойиллар вужудга келган. Англо-саксон ҳуқуқ тизимида "nemo dat quod non habet" тамойили амалда бўлиб, унга кўра лизинг олувчи ўзига тегишли бўлмаган мулкка нисбатан эгалик ҳуқуқини харидорга ўткази олмайдди, агар мазкур ҳолат юз берса лизинг берувчи ускуналарни ўша харидордан талаб қилиб олишга ҳақли²⁵, деган фикрни илгари сурадилар. Континентал ҳуқуқ тизими амалда бўлган давлатларда эса, харидор мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини ҳам қўлга киритади. Мазкур тамойиллардан бирини конвенцияга киритилиши аксарият давлатларда қўлланмаслигига ёки миллий қонунчилигидаги асосий ҳуқуқий тамойилларни ўзгартирилишига олиб келади.

Турли мамлакатлар қонунларининг ўзига хос камчиликлари шундаки, лизинг олувчи кўрган зарарларини бевосита сотувчидан эмас, балки талабдан бошқа шахс фойдасига воз кечиш (цессия) орқали лизинг берувчидан ундириб олади. Натижада лизинг олувчи кўрган зарар миқдори лизинг берувчи кўрган зарар миқдори билан чекланиб қолади. Қатор давлатларда, жумладан Германия ва Австрияда ушбу ҳолатни кузатиш мумкин, яъни мазкур давлатларда "Dritschadenliquidation" тамойили амал қилади. Мазкур тамойилга кўра шартноманинг бир тарафи иккинчи тарафига учинчи тарафдан қарзни ундириш ҳуқуқини беради²⁶. Диссертантнинг фикрича, бундай ҳаракатларни олиб бориш мақсадга мувофиқ эмас: биринчидан, мазкур нормалар барча мамлакатларга маълум эмас; иккинчидан, бу тамойил фойдаланувчига ҳар доим ҳам барча зарарларни ундириш ҳуқуқини бермайди; учинчидан, лизинг берувчи лизинг олувчига ўз ҳуқуқларидан, яъни олди-сотди шартномасини бекор қилиш ҳуқуқини лизинг олувчига бермаслигини кўриш мумкин.

Лизинг шартномасида ижара шартномасининг белгилари тўлиқ мавжуд эканлиги, лизинг берувчи, лизинг олувчи ва сотувчи ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларнинг ўзига хослигини ҳисобга олган Г.Бук ва К.Ларенцлар мазкур шартномавий муносабатни "ўзига хос"лигини исботлаб берувчи концепцияни илгари суришган²⁷. Бироқ лизинг шартномасининг алоҳида белгилари мавжудки, уларни "ўзига хос хусусиятли" деб талкин этиш мақсадга мувофиқ эмас. Лизинг шартномасида сотиб олиш опцион мавжуд бўлиб, унда тўлов муносабатларининг алоҳида тури сифатида олди-сотди шартномаси ўзига хос ўрин тутати. Цивилист олим Ж.Платье ўзининг "ҳуқуқни сотиб олиш"(rechts-kauf) номли назариясини илгари суради ва унга кўра лизинг олувчи лизинг берувчидан, ускунадан белгиланган муддат мобайнида фойдаланиш ҳуқуқини сотиб олади²⁸. Юқорида келтириб ўтилган назарияларда шартномавий муносабатларнинг бутун мажмуаси эмас, балки лизинг шартномасининг айрим қисмлари кўриб чиқилган. Мазкур

²⁵ Қаранг: Лещенко М.И., Бочков В.Е., Демин Ю.Н. Международная практика лизинга. – М.: МГИУ, 2002. – 245 с.

²⁶ Қаранг: Шарп У., Бейли Ж. Инвестиции. – Минск. - 1996. – 93 с.

²⁷ Қаранг: Book H. Leasing in Deutschland.// – Frankfurt-M. - 1986. – 28 p., Larenz K. Lehrbuch des Schuldrechts. – München-B. - 1987. – 54 p.

²⁸ Қаранг: Plathe J. Die Rechtliche Beurteilung des Leasing-Geschäfts. - 1982. - 233 p.

назарияларда лизинг берувчи ва лизинг олувчи ўртасидаги муносабатларнинг ҳукукий моҳияти ўзининг тўлиқ аксини топмаган. Тадқиқотчининг фикрича, лизинг шартномасининг тушунчаси ускунани вақтинча фойдаланишга бериш билан тугалланиб қолмайди.

АҚШ банк фаолиятини тартибга солувчи қонунчилигига кўра, тижорат банкларининг айрим молиявий операциялар билан шуғулланиши таъқиқланган. Шунинг учун бевосита банклар томонидан лизинг хизматлари кўрсатилмайди ва лизинг компаниялари банклардан алоҳида ажралган ҳолда фаолият олиб боради. АҚШ солиқ қонунчилигида шундай моддалар мавжудки, унда жисмоний шахслар ҳам ўзи топган даромадларига асбоб-ускуна сотиб олиш ҳамда уни лизингга бериш ҳукукига эга. Англияда лизинг шартномаси кўп ҳолларда "махсус ижара" сифатида баҳоланади ва мазкур давлатда лизинг шартномаси оддий ижара шартномасининг бир тури сифатида ўрганилмайди. Германия Фуқаролик Тузуги яратилганлигига юз йил бўлган бўлса ҳам, бу мамлакатда лизинг муносабатларини тартибга солувчи махсус қонун ва қонуности нормалари мавжуд эмас. Бу давлатда лизинг икки вариантда намоён бўлади: лизинг хариди ва лизинг ижараси. Италияда молиявий ижара шартномаси (*operazione di locazione finanziaria*) ўзгача аҳамият касб этиб, унда лизинг предмети бўлган саноат ускуналари ва жиҳозлари кўчмас мулкка нисбатан ўрнатилган қоидалар асосида тартибга солинади²⁹. Бу ҳолатда лизинг берувчи лизинг предметини кўчмас мулкдан ажратган ҳолда лизинг шартномаси орқали бериши мумкин. Мазкур қоидалар бир неча давлатлар, шунингдек бизнинг қонунчилигимизда ҳам мавжуд эмас. Бундан ташқари мазкур қоидаларни лизинг амалиётида қўллаш турли кийинчиликлар туғдиради ва бу қоидаларнинг салбий оқибати лизинг олувчи банкрот бўлганида вужудга келади. Бунда лизинг олувчи ускуналарни лизингга олиб, уни кўчмас мулкка жойлаштиради ва шартнома предмети бўлган ускуна тегишли ашё сифатида унга қўшилади. Натижада лизинг олувчи банкрот бўлганида, ускуна ёки жиҳозни лизинг берувчига қайтариб беришда муаммолар вужудга келиши мумкин.

МДХ давлатларининг лизинг соҳасидаги қонунчилиги бир-биридан сезиларли даражада фарқ қилмайди. Бу давлатлар ички қонунчилигининг ўзаро яқинлашуви ёки бирхиллаштиришга қаратилган интилиши яққол кўзга ташланади. Ҳамдўстлик давлатларининг баъзиларида лизинг тўғрисида миллий қонунларнинг мавжуд эмаслиги соҳада босқичма-босқич, ҳар томонлама хўжалик ва инвестицион ҳамкорликни ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатмоқда. МДХ мамлакатлари доирасида лизинг муносабатларини ривожлантириш мақсадида тегишли моддий нормаларни яратиш зарурати туғилмоқда. Мазкур жараёнларни фаоллаштириш учун давлатлар ўртасида бир неча амалий чора-тадбирлар амалга оширилган бўлиб, бунинг натижаси сифатида 1998 йил 25 ноябрдаги Москва шахрида имзоланган "Лизинг тўғрисида"ги давлатлараро конвенцияни кўрсатиш мумкин. Бу конвенция

²⁹ Қаранг: Richard M.Contino. *Negotiating Business Equipment Leases-Insider Strategies For Getting the Best Deal.* – New York.: McGraw-Hill, 1995. – 87 p.

ҳам давлатлар ўртасида лизинг муносабатларини ривожланишига етарлича ижобий таъсир кўрсатмапти. Бу конвенция фақатгина Арманистон, Белорус, Украина давлатлари томонидан қисқа доирада ратификация қилинган. Бундан ташқари конвенциянинг муқаддимасида давлатлараро ҳуқуқий нормалар ва иқтисодий иттифокни тузиш тўғрисидаги шартнома УНИДРУА конвенциясига мувофиқ ишлаб чиқилган. Конвенцияда халқаро лизинг бу – икки ёки ундан ортиқ давлат лизинг компаниялари ва хўжалик юритувчи субъектлари қатнашаётган лизинг фаолиятига айтилиши белгиланмаган. Шунингдек, Москвада имзоланган конвенциянинг ўзи ҳам баъзи бир камчиликлардан холи эмас. Мисол тариқасида, конвенцияда "давлатлараро лизинг" тушунчаси қўлланилган бўлса-да, унинг замирида сўз фақат лизинг иштирокчилари ҳисобланган давлатларнинг лизинг муносабатларига оид миллий-ҳуқуқий қондаларини бирхиллаштириш, хусусий тусдаги муносабатларни тартибга солиш қондалари ҳақида боради.

Халқаро конвенциялар ва бир неча давлатларнинг лизинг қонунчилиги таҳлили натижалари миллий лизинг қонунчилигини янада такомиллаштириш лозимлиги тўғрисидаги ҳулоса чиқаришга олиб келди. Ўзбекистон Республикаси "Лизинг тўғрисида"ги қонуннинг 4-моддасида лизинг субъектлари тўғрисида тушунтиришлар белгилаб қўйилган. Хусусан, мазкур моддада лизинг шартномаси субъектларнинг мақоми тўлиқ очиб берилмаган ва мавҳумлигича қолган. Фикримизча, лизинг тўғрисидаги қонуннинг 4-моддасида лизинг шартномаси субъектларининг "резидентлик" ва "норезидентлик" категориясига аниқлик киритилиши лозим. Резидент ва норезидент тадбиркорлик субъектларига нисбатан алоҳида тартибда солиқ сифатини олиб борилиши Солиқ кодексига белгилаб қўйилган. Лекин лизинг муносабатларини тартибга солувчи қонучиликда бу ҳолат ўз аксини топмаган. Жумладан, лизинг тўғрисидаги қонунда миллий лизинг берувчи ва лизинг олувчи қайси метёрлар асосида, хорж лизинг субъектлари ҳисобланмиш лизинг берувчи ва лизинг олувчи қайси метёрлар асосида фаолият олиб бориши тартиби ҳуқуқий нормалар билан белгилаб қўйилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Юқоридаги нормаларни лизинг қонунчилигига киритилиши биринчи навбатда давлат томонидан лизинг субъектларининг фаолият олиб бориши доирасини аниқлашда ва уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда муҳим аҳамият касб этади. Лизинг қонунчилигида хорж субъектларининг ҳуқуқий ҳолати аниқ кўрсатилса, улар томонидан шартнома тузиш тартиби ва фаолият олиб бориш шартлари белгиланса, шартнома субъектларининг ҳуқуқлари қонун билан ҳимоя қилинган ва халқаро нормаларни бирхиллаштириш амалга оширилган бўларди. Бундан ташқари, қонун нормаларига мазкур қондаларнинг киритилиши Ўзбекистон ҳудудида халқаро лизинг операцияларни амалга оширишга энгиллик киритади ва тарафлар ўртасида келиб чиқадиган муаммоли ҳолатларга чек қўйилади.

Диссертациянинг учинчи боби "**Ўзбекистонда лизинг шартномасининг ҳуқуқий тартибга солиниши**" деб номланган бўлиб, унда молиявий лизинг шартномаси субъектлари ва уларнинг ҳуқуқлари,

молиявий лизинг шартномаси бўйича мажбуриятларнинг бажарилмаганлиги учун жавобгарлик, бозор иктисодиёти шароитида лизинг муаммоларини ҳал этиш тартибига доир масалалар таҳлил этилади.

Лизинг қонунчилиги лизинг объектдан фақатгина тадбиркорлик мақсадларида фойдаланиш, лизинг шартномасининг иштирокчилари таркибини белгилаб берди. Буида лизинг субъектлари нафақат юридик шахслар, балки хусусий тадбиркор сифатида рўйхатга олинган жисмоний шахслар ҳам бўлишлари мумкин. Мазкур шартномавий муносабатнинг эътиборли томони шартномада лизинг олувчи етарлича имтиёزلарга эга бўлиш билан бир қаторда, лизинг шартномасини тузишда фаоллик кўрсатади, лекин камдан-кам ҳолларда унда етакчилик қилади. Шартномада эса лизинг берувчи асосий ролни ўйнайди, яъни шартномадан келиб чиқадиган барча ташкилий кўринишдаги вазифалар асосан лизинг берувчи томонидан бажарилади. Лизинг шартномаси механизмини ишга тушириш айнан лизинг берувчига боғлиқ бўлиб, у ихтисослашган лизинг компанияси бўладими, банкми ёки кредит ташкилотими, у бир хилда мазкур муносабатга таъсир кўрсата олади. Шунингдек, амалдаги қонунчиликка биноан лизинг берувчи сифатида юридик шахс ҳисобланган лизинг фаолиятини амалга ошираётган лизинг компанияларидан ташқари бошқа ташкилотларни ҳам киритиш мумкин. Бунда банк лицензия олиши билан ихтисослашган лизинг компания сингари лизинг берувчи мақомига эга бўлади. Бу маънода банк ёки бошқа кредит муассасаси лизинг берувчининг барча хусусиятларини ўзида мужассамлаштиради. Ўз навбатида банк томонидан амалга оширилиши лозим бўлган барча лизинг лойиҳалари, яъни лизинг компанияси сингари бозор ҳолатини, амалга оширилиши зарур бўлган лойиҳанинг фойдалилигини баҳолайди ва бу масалани мустақил ҳал этади. Аниқ моддий таъминотга эга бўлган банклар эса, ҳатто лизинг билан номунтазам шуғулланган шароитда ҳам лизинг бозоридаги вазиятни назорат қилиш имконига эга ва унинг бўлғуси тараққиёти йўналишини белгилаб беришлари мумкин.

Ҳуқуқий адабиётларда лизинг шартномасининг субъектларини юридик ёки жисмоний шахслар бўлишлиги эътироф этилган ва буни қонун нормалари ҳам инкор этмайди. Кўп ҳолларда йирик молиявий компаниялар ёки ихтисослашган лизинг компаниялар фақат лизинг берувчи бўлиб мазкур муносабатларда иштирок этади. Тадбиркорлик субъектлари ҳисобланмиш хусусий корхоналар ёки хусусий фирмалар амалда фойдаланувчи бўлиб лизинг муносабатларида қатнашади. Уларни лизинг берувчи сифатида қатнашмаслиги учун маълум бир технологияларни лизингга бериш мақсадида харид қилишлари ёки уларни ишлаб чиқариш учун кўп миқдорда молиявий маблағ ёки валютанинг етишмаслиги сабаб бўлади. Бир неча давлатларда лизинг берувчи албатта, тегишли органлардан рухсатнома олиши лозим ва фақат тегишли рухсатнома (лицензия)га эга бўлган шахсгина лизинг берувчи бўлиб лизинг

муносабатларида иштирок этади³⁰. Республикамизда эса асосан лизинг фаолияти билан шуғулланиш учун махсус лизинг компаниялар ва банкларга алоҳида тартибда рухсатнома (лицензия) олиш тартиби Ўзбекистон Республикасининг "Лизинг тўғрисида"ги қонунида, "Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида"ги қонунида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг "Амалга оширилиши учун лицензия талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати тўғрисида"ги 2001 йил 12 май 222-II-сонли қароридида ҳам назарда тутилмаган. Лизинг фаолияти билан шуғулланувчи субектлар (асосан, лизинг берувчи) тегишли тартибда лицензия олгандан сўнг ушбу фаолият тури билан шуғулланишлари хусусида "Лизинг тўғрисида"ги қонун меъёрларига ўзгартириш киритиш тўғрисида ҳуқуқшунос олимларнинг таклифлар ҳам мавжуд³¹. Лекин тадқиқотчи мазкур таклифларга қисман қўшила олмайди, негаки лизинг фаолияти билан шуғулланувчи молиявий компаниялар, банклар асосан турли молиявий операцияларни албатта, ваколатли ташкилотлардан лицензия олганларидан сўнг амалга оширади. Агарда қонунда лизинг берувчига нисбатан лицензия олиш талаби қатъий белгилаб қўйилса, бир фаолиятни икки маротаба лицензияланишига олиб келади. Лизинг шартномасининг асосида молиявий операция амалиёти ҳам ётади ва бу операциялар билан асосан банклар шуғулланади. Агар лизинг фаолияти банклар томонидан олиб борилса, бу фаолиятни лицензиялашга ҳожат қолмайди, лизинг берувчи тижорат банки Марказий банк томонидан берилган лицензия асосида фаолият олиб боради. Лекин махсус лизинг компанияларига нисбатан бирор-бир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда фаолият олиб бориш тартиби, тегишли органлардан рухсатнома олиш мезони аниқ белгилаб қўйилмаган. Диссертантнинг фикримишча, лизинг берувчи сифатида фаолият олиб борувчи субъектларни икки гуруҳга бўлган ҳолда, яъни банк ва банк тизимига кирувчи молиявий ташкилотлар банк фаолияти учун олинган лицензия орқали лизинг фаолиятини амалга оширишса, банкдан ташқари фаолият олиб борувчи махсус лизинг компаниялари эса тегишли тартибда лицензиялаш тўғрисидаги меъёрлар лизинг қонунчилигига ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг "Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати тўғрисида"ги қарорига тегишли қўшимча ва ўзгартиришлар киритилса мақсадга мувофиқ бўларди. Бу норманинг қонунчиликка киритилиши биринчи навбатда лизинг берувчи компанияга нисбатан масъулият юклайди, иккинчидан фаолиятни лицензиялаш тартиби асосида лизинг компанияни ташкил этишда маълум талабларга жавоб бериши кўрсатилади ва натижада унинг фаолият олиб бориш давомийлиги таъминланади.

Тадқиқотда лизинг шартномасида белгиланган мажбуриятлар тарафларнинг бири томонидан бажарилмаганлик оқибатлари таҳлил

³⁰ Қаранг: Қаранг: Law on Leasing // "Official Gazette of Republic of Macedonia", 13.06.2003. - №49. Art.16., Serbian: Gesetz über Finanzierungsleasing // Službeni glasnik Republike Srbije vom 27.05.2003. - №55, S. 1. Art.23., Закон Азербайджанской Республики "О лизинге". ст.8. www.cis-legal-reform.org.

³¹ Қаранг: Рўзиев Р.Ж. Лизинг шартномаси. – Т.: Адолат, 2002. - 22 б.

килинган. Жумладан, шартнома муддати тугагандан сўнг лизинг мулкни тегишли тарафга қайтариш муаммолари масалалардан бири ҳисобланади. Лизинг шартномаси бекор қилинганида лизинг олувчи лизинг берувчига мулкни қайтармаса, лизинг берувчида лизинг мулкни олиб қўйиш ҳуқуқи пайдо бўлади. Лизинг объектига бўлган мулк ҳуқуқи лизинг олувчи томонидан сотиб олингунга қадар лизинг берувчига тегишлидир. Ўзбекистон Республикаси "Лизинг тўғрисида"ги қонунининг 23-моддасида белгиланишича, лизинг берувчи лизинг объектини олиб қўйиш ҳуқуқига эга. Лекин қонунда белгиланган мазкур тартиб орқали лизинг мулкни олиб қўйиш ҳолатлари амалиётда умуман қўзғатилмайди. Лизинг олувчи шартноманинг муҳим шартларини бажармаганда ва бунинг оқибатида лизинг берувчида лизинг объектини қайтариб олиш ҳуқуқининг мавжуд бўлиши ушбу битимнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Кредит муассасалари гаров орқали ўз инвестиция фаолиятини кафолатласа, лизинг берувчи лизинг мулкига бўлган эгалик ҳуқуқини ўзида сақлаш орқали шартнома мажбуриятларининг бажарилишини таъминлайди.

Диссертант ишда лизинг олувчи шартнома шартларини бузганда ёки лизинг объектини қайтармаганда лизинг берувчининг ҳуқуқлари поймол бўлишини таъкидлаб ўтади. Мазкур масала юзасидан келиб чиқадиган низони суд орқали кўриб чиқиш жараёнининг чўзилиши ҳам инсофсиз эгалловчини лизинг мулкни қисқа муддатларда олиб қўйиш имкониятидан маҳрум этади. Натижада лизинг объекти тегишлича ўз қийматини йўқотади ва лизинг берувчи лизинг олувчи томонидан тўланмаган лизинг тўловларидан зарар кўради. Агар лизинг берувчи ўзига тегишли бўлган мол-мулкни қисқа муддатларда олиб қўйиш имкониятига эга бўлмаса, у маълум кафолат турларидан, яъни гаровдан фойдаланишга мажбур бўлади. Лекин бу ҳолатда лизинг ўз моҳиятини йўқотади. Яъни, айланма маблағлари бўлмаган ва технологияларга муҳтож бўлган тадбиркорлик субъектлари асосан лизинг шартномасидан фойдаланади. Тадқиқотчининг фикрича, шартнома мажбуриятлари тарафларнинг бири томонидан кўпол равишда бузилганда лизинг мулкни лизинг берувчидан тездан олиб қўйиш тартиби ва аниқ муддати қонунда белгиланган қўйилиши лозим. Бу қонуннинг қонун меъёрларига киритилиши лизинг мулкдори, яъни лизинг берувчининг ҳуқуқларини кафолатлайди ва шу орқали лизинг мулкни йўқолишини олди олиниши таъминланади.

Диссертацияда бозор иқтисодиёти шароитида лизинг муносабатларида мавжуд бўлган муаммолар ҳам ўрганилди ва илмий таҳлил этилди. Хусусан, лизинг муносабатларини тартибга солувчи амалдаги қонунларда шартнома тарафларининг ҳуқуқлари етарли даражада кафолатламаганлиги аниқланди. Ўзбекистон Республикаси "Лизинг тўғрисида"ги қонунининг 11-моддасида шартнома шартлари лизинг олувчи томонидан бузилган тақдирда молиявий лизинг шартномасини бекор қилиш назарда тутилган бўлса-да, лизинг берувчининг мулк ҳуқуқлари қўрилганидан кам даражада ҳимоя қилинган. Чунончи, лизинг шартномаси бекор қилинганида ёки лизинг олувчи

томонидан шартнома шартлари кўпол равишда бузилганида лизинг берувчига лизинг предмети қайтаришнинг аниқ белгиланган механизми қонунда мавжуд эмас. Қонундаги мазкур ҳолатлар лизинг берувчининг тадбиркорлик хатарини жиддий равишда оширади. Натижада лизинг операциялари кам даражадаги ҳажмларга эга бўлишига ва мулкка нисбатан юқори фоизлар қўйилишига (юқори хатарларни қоплашга) олиб келади. Бу ўз навбатида тадбиркорлар орасида лизинг шартномасига бўлган қизиқишни сўндиради, лизингдан кўра ижара шартномасидан фойдаланиш фойдалироқ эканлигига олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси "Лизинг тўғрисида"ги қонуннинг 18-моддасида лизинг объекти суғуртаси тўғрисида тушунтиришлар берилган. Қонуннинг мазкур нормасига асосан, суғурталаш масаласи тарафларнинг келишувига асосан амалга оширилиши мумкин. Лизинг қонунчилигига асосан, агарда шартномада суғурталаш масаласи хусусида алоҳида шартлар киритилган бўлмаса, лизинг олувчи лизинг объекти суғуртаси учун жавобгар бўлади. Фикримизча, лизинг қонунчилиги лизинг олувчининг молиявий ҳолатини ҳисобга олмайди. Шунга алоҳида эътибор қаратиш лозимки, лизинг олувчи бўлиб, кўп ҳолларда айланма пул маблағлари мавжуд бўлмаган шахслар ҳисобланади. Юқоридагиларни эътиборга олиб, лизинг шартномаси предмети суғурталаш масаласини лизинг берувчининг зиммасига юклаш лозим ва бу ҳолат, қонун нормаларида аниқ белгилаб қўйилиши зарур.

ХУЛОСА

Амалга оширилган тадқиқот натижаларига кўра, лизинг соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш ҳамда лизинг муносабатлари иштирокчиларининг жавобгарлиги ва ҳуқуқларини аниқ белгилаш зарур. Шу боис, диссертацияда лизинг муносабатларини муваффақиятли ривожлантириш, самарадорлигини ошириш мақсадида лизинг тўғрисидаги қонунчиликни такомиллаштириш бўйича бир қатор амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди ҳамда ҳар томонлама асослантириб берилди:

1. Лизинг муносабатларини тартибга солишда "лизинг", "молия ижараси" атамаларнинг қўлланилиши халқаро шартномавий муносабатларда ноаниқлик келтириб чиқариши мумкин. Бу ҳолатнинг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг тегишли боби ва "Лизинг тўғрисида"ги қонуни "Молиявий лизинг тўғрисида" деб номланса лизинг муносабатларини тартибга солувчи халқаро нормалар билан бирхиллиги таъминланади.

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексиде лизинг шартномаси ижара шартномаси тизимида тартибга солинади. Фикримизча, лизинг шартномаларини тартибга солувчи нормалар Кодекснинг алоҳида бобида ўрин олиши мақсадга мувофиқдир. Чунки, ижара шартномасига оид ҳуқуқий нормалар лизингни тартибга солишда унинг ҳуқуқий мезонини етарлича очиб беролмайди. Кодексда лизинг муносабатлари тартибга

солишда ижара нормаларини кераксиз такрорланишига олиб келмоқда.

3. Лизинг мулкига оид муносабатлар илмий-назарий таҳлил қилиниб, унга кўра қонун нормаларидан келиб чиққан ҳолда, лизинг мулки ҳар қандай жисмоний шахсга эмас, балки фақат тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсга берилиши мумкин, деган хулосага келинди. Диссертантнинг фикрича, Ўзбекистон Республикаси "Лизинг тўғрисида"ги қонуннинг 4-моддаси учинчи бандида лизинг олувчи сифатида эътироф этилган шахснинг ҳуқуқий мақомига аниқлик киритилиб, қуйидагича талқин этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди: "Эғалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг шартномаси бўйича лизинг объектини олаётган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний ёки юридик шахс лизинг олувчи деб эътироф этилади".

4. Ишда лизинг компанияларига маблағлар жалб қилинишини такомиллаштириш юзасидан тақлифлар берилган бўлиб, унга кўра амалдаги муаммоларни бартараф этиш йўлларида бири республикада махсус имтиёзли жамғармаларни барпо этиш ҳисобланади. Улардан фойдаланишда энг истикболли ва фойдали бўлган лизинг лойиҳаларини амалга ошириш учун тендер асосида маблағ тақдим этиш самарали натижа беради. Агар мазкур йўналиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилса, янги лизинг операцияларини амалга ошириш учун ўз маблағлари етишмайдиган мавжуд лизинг компанияларига лизинг бозорида ўз мавқеларини сақлаб қолиш ва лизинг фаолияти доирасини кенгайтириш имконини беради.

5. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 596-моддаси ва "Лизинг тўғрисида"ги қонуннинг 6-моддаси қўшимча лизингга бағишланган. Бунда лизинг олувчи лизинг берувчи олдида моддий жавобгар бўлгани ҳолда, лизинг берувчининг ёзма розилиги билан объектга вақтинчалик эғалик қилиш ва фойдаланиш учун учинчи шахсга қўшимча лизингга топширишга ҳақли. Қонунда мавжуд бўлган "ёзма розилик" Фуқаролик кодексига қайд этилмаган. Мазкур ибора Фуқаролик кодексига киритилса, қонунчиликда бирхиллик таъминланган бўлар эди.

6. Ўзбекистон Республикаси "Лизинг тўғрисида"ги қонуннинг 18-моддасида лизинг объектини суғурталаш тарафларнинг келишувига, агар бу ҳақида келишув бўлмаса, суғурта масаласи лизинг олувчи зиммасига юклатилиши кўрсатилган. Шартномада бу ҳусусида алоҳида шартлар киритилган бўлмаса, лизинг олувчи лизинг объекти суғуртаси учун жавобгар бўлади. Лизинг объектини суғурталаш ҳаракатларини лизинг берувчининг зиммасига юклаш масаласини қонунда белгилаб қўйиш лозим. Чунки, лизинг мулкига бўлган эғалик қилиш ҳуқуқи шартнома муддати тугагунча лизинг берувчида сақланиб қолади.

7. Тадқиқотчи Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 599-моддасида "лизинг бўйича топширилган мол-мулкка бўлган мулк ҳуқуқи лизинг берувчидан бошқа шахсга ўтганида лизинг шартномаси янги мулкдор учун ўз кучини сақлаб қолади" деб белгиланган нормада янги мулкдорнинг ҳуқуқлари чекланган деб ҳисоблайди. Чунки, у шартноманинг шартлари ва

талабларини ўзгартириши ёки қўшимча киритиши мумкин, юқоридаги қонда эса буни чеклайди. Шу боис мазкур моддага "бошқа шахсга ўтганда, янги мулкдор хоҳиши ёки розилиги билан лизинг шартномаси шартлари янги мулкдор учун ўз кучини сақлаб қолади" деган қўшимча киритилса, ўринли бўлар эди.

8. Ҳозирги кунда республикамизнинг оғир ва енгил саноати, қурилиш ва бошқа турдаги ишлаб чиқарувчи корхоналарида ўз фаолиятларини олиб бориш ва ривожлантириш учун етарли маблағларга эга эмас. Демак, давлат томонидан мазкур соҳадаги лизинг берувчиларга нисбатан алоҳида тартибда имтиёзлар яратиш орқали мазкур муаммолар бартараф этиш лозим.

9. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 598-моддасида лизинг олувчи олди-сотди шартномасига ўзгартириш ёки қўшимча киритиш тўғрисида лизинг берувчининг розилигини олиш тартибини белгилаб қўйиш лозим. Фуқаролик кодексининг 598-моддасининг 1-бандига асосан лизинг олувчи сотувчи билан олди-сотди шартномасини лизинг берувчининг розилигисиз бекор қила олмайди. Шунингдек, лизинг олувчининг хоҳишига биноан олди-сотди шартномасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш мақсадида лизинг берувчининг розилигини олиш тартиби кодексда белгилаб қўйилмаган.

10. Уй-жой кодексининг 89-моддаси номланишини "Турар жойни кейинчалик сотиб олиш шarti билан арендага ёки лизингга бериш" деб номлаб, мазкур моддани эса қуйидагича талқин қилиш таклифи берилди: "Лизинг олувчи лизинг берувчининг розилиги билан лизингга берилган турар жойни тўлалигича ёки қисман қонунларда ёки шартномада кўрсатилган шартлар асосида сотиб олиши мумкин. Турар жойни арендага ёки лизингга бериш ва сотиб олиш шартномаси тузилаётган, ўзгартирилаётган, бекор қилинаётганда юзага келадиган низолар суд тартибида кўриб чиқилади". Лизинг амалиётидан кўринадик, янги ташкил қилинган ташкилотлар, муассасалар, жамиятлар ва фирмалар томонидан иш фаолиятларини олиб бориш учун керакли бўлган офис биноларини лизингга олиш тўғрисида мурожаатлар кўпайиб бормоқда. Агар юқориде келтирилган таклифлар Уй-жой кодексига киритилса, кўчмас мулк лизинги ривожланишига жиддий туртки бўлиши мумкин.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги "Лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чоратadbирлари тўғрисида"ги ПФ-3122-сонли Фармонининг 1-банди учинчи хатбошисини қуйидаги тартибда: "Лизингга бериш учун Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб келинадиган технология усқуналари, тракторлар, қишлоқ хўжалиги, мелиоратив, қурилиш, тоғ-қон саноати техникалари ҳамда йўловчи ва юк ташиш транспорти техникалари – вақил банкнинг тегишли тасдиғи мавжуд бўлган тақдирда божхона тўловидан ва қўшилган қиймат солиғидан озод қилинсин" деб белгиланса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ҳазратқулов О.Т. Молиявий ижара (лизинг)нинг ҳуқуқий тартибга солиниши // Хусусий ҳуқуқ: фуқаролик ҳуқуқининг долзарб муаммолари. –Т.: ТДЮИ, 2003. – Б.245-248.
2. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг муносабатларида юридик муаммолар // Ж. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. –2003. –№3. –Б.14-20.
3. Ҳазратқулов О.Т. Молиявий ижара (лизинг) шартномаси // ТДЮИ ёш олимлар илмий мақолалар тўплами. –2003. –№4. –Б.226-233.
4. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг: унинг турлари // ТДЮИ ёш олимлар илмий мақолалар тўплами. –2003. – №5. – Б.169-174.
5. Ҳазратқулов О.Т. Иқтисодий ривожланишда лизинг (молиявий ижара) шартномасининг ўрни // Ж. Хўжалик ва ҳуқуқ. –2003. –№ 6. –Б.22-25.
6. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг муносабатларининг халқаро ҳуқуқий тартибга солиниши // "Гармонизация законодательства Республики Узбекистан и Европейского Союза" мавзусидаги конференция материаллари тўплами. –Т.: ЖИДУ, 2004. – Б.84-89.
7. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг муносабатларининг қиёсий-ҳуқуқий таҳлили // Ж. Хўжалик ва ҳуқуқ. –2004. –№ 8. –Б.27-31.
8. Ҳазратқулов О.Т. Молиявий лизинг шартномасининг фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятлар тизимидаги ўрни // "Фуқаролик қонунчилиги: муаммо ва ечимлар" мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари тўплами. –Т.: ТДЮИ, 2004. –Б.158-163.
9. Ҳазратқулов О.Т. Молиявий лизинг шартномаси – шартноманинг алоҳида турими? // Ж. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. –2004. –№ 4. –Б.45-49.
10. Ҳазратқулов О.Т. Шартномавий муносабатлар тизимида лизинг // ТДЮИ ёш олимлар илмий мақолалар тўплами. – 2005. – №1. – Б.82-86.
11. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг шартномасининг ҳуқуқий табиати // Ж. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Ахборотномаси. –2005. –№4. – Б.40-42.
12. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг операцияларини таснифланиши // Хусусий ҳуқуқ: фуқаролик ҳуқуқининг долзарб муаммолари. –Т.: ТДЮИ, 2005. –Б.27-30.
13. Ҳазратқулов О.Т. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда лизингнинг аҳамияти // "Ўзбекистонда кичик бизнес ривожининг ҳуқуқий муаммолари" мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2005. –Б.46-49.
14. Ҳазратқулов О.Т. Халқаро лизинг шартномаси // "Фуқаролик қонунчилигининг ривожланиши ва долзарб муаммолари" мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. –Т.: ТДЮИ, 2005. – Б.389-396.
15. Ҳазратқулов О.Т. Бозор иқтисодиёти шароитида лизинг муаммоларини ҳал этиш тартиби // Ж. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. –2005. –№ 3-4. –Б. 47-50.
16. Ҳазратқулов О.Т. Лизинг шартномаси ташқи иқтисодий битимлар тизимида // Ж. ТДЮИ Ахборотномаси. –2006. – №1. –Б.37-39.

Юридик фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Ҳазратқулов Одилбек Турсуновичнинг 12.00.03 – Фуқаролик ҳуқуқи; оила ҳуқуқи; фуқаролик жараёни; халқаро хусусий ҳуқуқ ихтисослиги бўйича "Лизинг муносабатлари ва уларни ҳуқуқий тартибга солиш муаммолари" мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕ СИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: "лизинг объекти", "лизинг субъекти", "молиявий лизинг", "қайтарма лизинг", "халқаро лизинг", "сублизинг", "шарномавий муносабат", "лизинг низолари", "лизинг турлари".

Тадқиқот объектлари: лизинг муносабатларини ҳуқуқий тартибга солувчи амалдаги Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, "Лизинг тўғрисида"ги қонуни ва қонуности нормалари ҳисобланади.

Ишнинг мақсади: лизинг муносабатларига доир ҳуқуқий муаммоларни яхлит тарзда таҳлил этиш ва шу асосида миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот усули: концептуал, муаммовий-мақсадли, қиёсий-ҳуқуқий, тарихий-ҳуқуқий, мантиқий ёндашув ва ҳуқуқий нормаларни шарҳлашга асосланади.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: тадқиқотнинг илмий янгилиги шундаки, Ўзбекистон Республикасида илк бор лизинг муносабатларини тартибга солувчи қонунчилигининг ҳуқуқий муаммолари атрофича тадқиқ этилган, шунингдек, лизинг шартномаси субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, лизинг шартномаси шартномавий муносабатлари тизимида ўзига хос хусусиятга эга эканлиги таҳлил қилинган, кўчмас мулк лизингини ривожлантириш мақсадида қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган тақлифлар берилди.

Амалий аҳамияти: тадқиқот натижаларидан лизинг муносабатларини ривожлантиришга қаратилган қонун ижодкорлиги ва олий ўқув юрглари ўқув жараёнларида, шартнома тарафларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда лизинг компаниялари мутахассис-ҳодимларининг малакасини оширишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқот натижалари Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига тақдим этилган, шунингдек муаллиф томонидан бажарилган илмий ишларда ўз аксини топган; берилган хулоса ва тақлифлар суд ҳамда бошқа давлат органларининг қонунни қўллаш амалиётига ижобий таъсир кўрсатади.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: илмий тадқиқотларда, ҳуқуқий амалиётда, ҳуқуқшунослар малакасини оширишда, қонун ҳужжатларини такомиллаштиришда фойдаланиш мумкин.

Бундан ташқари илмий ишнинг натижаларидан "Фуқаролик ҳуқуқи", "Халқаро хусусий ҳуқуқ", "Халқаро савдо ҳуқуқи", "Шартнома ҳуқуқи", "Мажбурият ҳуқуқи" ўқув курсларини ўргатиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Хазраткулова Одилбека Турсуновича на тему: "Лизинговые отношения и проблемы их правового регулирования" на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03. – Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право.

Ключевые слова: объект лизинга, субъект лизинга, финансовый лизинг, возвратный лизинг, международный лизинг, сублизинг, договорное отношение, лизинговые споры, виды лизинга.

Объекты исследования: Гражданский кодекс Республики Узбекистан, Закон "О лизинге" и подзаконные нормативно-правовые акты регулирующие лизинговые отношения.

Цель работы: комплексное исследование правовых проблем, относящихся к лизинговым отношениям и на основе этого разработка практических рекомендаций по совершенствованию национального законодательства.

Метод исследования: концептуальный, проблемно-целевой, сравнительно-правовой, историческо-правовой, логический и комментарий правовых норм.

Полученные результаты и их новизна: новизна исследования заключается, в том, что впервые в Республике Узбекистан подробно изучены правовые проблемы законодательства регулирующего лизинговые отношения, а также проведен анализ договора лизинга в системе договорных отношений, прав и обязанностей его субъектов, в контексте развития действующего законодательства разработаны предложения по развитию лизинга недвижимости.

Практическая значимость: результаты исследования могут быть использованы в процессе законотворчества направленной на развитие лизинговых отношений, в учебном процессе ВУЗов, а также в защите прав и законных интересов участников данного договора, в повышении квалификации специалистов лизинговых компаний.

Степень внедрения и экономическая эффективность: результаты исследования были представлены в Министерство юстиции Республики Узбекистан, а также опубликованы автором в научных трудах; выводы и рекомендации могут оказать положительное влияние на практику применения законов судами и государственными органами.

Область применения: результаты работы могут быть использованы в научных исследованиях, правовой практике, в повышении квалификации юристов, в совершенствовании законодательных актов.

Кроме того, результаты исследования могут быть задействованы в преподавании учебных курсов "Гражданское право", "Международное частное право", "Международное торговое право", "Договорное право", "Обязательственное право".

RESUME

Thesis of Khazratkulov Odilbek Tursunovich on the scientific degree competition of the doctor of science (philosophy) in law speciality 12.00.03 – Civil Law; Family Law; Civil Procedure; International Private Law, subject "Leasing Relations and Problems of their Legal Regulation"

Key words: "object of leasing", "subject of leasing", "financial leasing", "reverse leasing", "international leasing", "subleasing", "contractual relation", "leasing disputes", "types of leasing".

Objects of research: Civil Code, Law "On leasing", current subordinate legislation of the Republic of Uzbekistan that regulate leasing relations.

Objective of the research: complex analysis of legal problems on leasing relations and elaboration of practical recommendations on the improvement of national legislation.

Method of research: based on conceptual, problematic-purposely, comparative-legal, historical-legal, logical approach and interpretation of legal norms.

Obtained results and their novelty: legal problems of legislation that regulate leasing relations in the Republic of Uzbekistan are researched thoroughly. Also, rights and obligations of subjects of leasing contract, peculiarities of leasing contract in contractual relations are analyzed, suggestions are made on the improvement of legislation in order to develop real property leasing.

Practical significance: results of the research can be used in legislating process directed at the development of leasing relations, in protection of rights and legal interests of parties to contract and in improvement of qualifications of specialists of leasing companies.

Level of implementation and economic effectiveness: author's conclusions and recommendations in the future can be used in addition and amendment of Civil Code of the Republic of Uzbekistan and Law "On leasing" and in adoption of sub-laws.

Sphere of application: recommended fundamental and legal regulatory rules in this work can be used in further research activities, legal practice, raising the qualification of lawyers, legal experts and improving the Civil Code, Law "On leasing".

Besides, the results of the research can be used in teaching "Civil Law", "Private International Law", "International Trade Law", "Contractual Law" and "Obligation Law" subjects.

Босишга рухсат этилди: 27.09.2006.
Ҳажми: 1,7 б.т. Адади: 120. Буюртма № 894.
ТДЮИ кичик босмахонасида босилди.
Тошкент шаҳар, Сайилгоҳ 35.